

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Чалої Тетяни Іванівни

«Соціально-психологічні чинники адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей», подану на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Серйозні соціально-політичні й, на загал, цивілізаційні зрушення, що наразі відбуваються у суспільстві, вимагають забезпечення ефективності процесу соціалізації неповнолітніх з адиктивною поведінкою, особливо у змінених умовах їх життя, зокрема у неповній сім'ї. Наразі існує досить багато невирішених і дискусійних питань, відносно проблеми адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей, тому звернення Чалої Т.І. до визначення соціально-психологічних чинників такої поведінки і загалом забезпечення успішності процесу соціалізації неповнолітніх з адиктивною поведінкою з неповних сімей, досить актуальне і заслуговує на схвальну оцінку.

У контексті підготовки кандидатської дисертації Чалою Т.І. були поставлені і реалізовані завдання щодо проведення теоретико-методологічного аналізу наукових підходів до проблеми вивчення адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей; узагальнення особливостей підліткового віку, що детермінують адиктивну поведінку неповнолітніх з неповних сімей різного типу; визначення рівня схильності до адиктивної поведінки у неповнолітніх з неповних сімей відповідно до їх різновиду; розробки структурної моделі диференціації соціально-психологічних чинників адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей та проведення її операціоналізації; розробки комплексної програми психопрофілактики та соціально-психологічної корекції адиктивної

поведінки неповнолітніх з неповних сімей в умовах сучасного соціуму та оцінки її ефективності.

Вагомість проведеного дослідження підтверджена його виконанням у межах науково-дослідних тем кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля «Соціокультурні та психологічні аспекти адаптації особистості в сучасному соціумі», «Соціально-психологічні основи розвитку адаптаційного потенціалу особистості засобами інноваційних психотехнологій в умовах трансформаційних змін сучасного суспільства».

Представлена робота містить безсумнівну наукову новизну, теоретичну цінність та практичне значення.

Наукова новизна роботи чітко сформульована та обґрунтована дисертанткою: визначено специфіку неповних сімей та проведено аналіз їх впливу на формування адиктивної поведінки неповнолітніх, які виховуються у таких сім'ях; виокремлено рівні (низький, середній, високий) схильності до адиктивної поведінки у неповнолітніх з неповних сімей відповідно до їх різновиду (соціально неблагополучних, конфліктних); запропоновано структурну модель диференціації соціально-психологічних чинників адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей та здійснено її операціоналізацію; визначено і систематизовано соціально-психологічні чинники адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей (внутрішні (на особистісному і міжособистісному рівнях) та зовнішні).

Особлива наукова новизна та практична значущість дисертації Чалої Т.І. полягає в тому, що нею розроблено концептуальні й змістовно-процесуальні засади побудови комплексної програми психопрофілактики та соціально-психологічної корекції адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей в умовах сучасного соціуму, з урахуванням несприятливих умов соціалізації неповнолітніх та різновиду неповної сім'ї, через заходи внутрішньоособистісної, міжособистісної та мікросоціальної спрямованості.

У дисертації Чалої Т.І. дістали подальшого розвитку погляди на соціально-психологічні підходи до засобів і технологій психопрофілактики та корекції адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей, зокрема соціально неблагополучних, а також поглиблено уявлення про соціально-психологічні особливості становлення та розвитку особистості неповнолітніх із неповних сімей та формування у них адиктивної поведінки, з урахуванням типології таких сімей.

Окремої уваги заслуговує те, що обрана тема дисертаційного дослідження має перспективи розробки для змістовного наповнення програм з психопрофілактики та соціально-психологічної корекції адиктивної поведінки неповнолітніх та може бути рекомендована для впровадження у Центрах соціально-психологічної допомоги, соціальної адаптації, медико-соціальної реабілітації, відновлювального лікування та ін.

Логічна побудова структури дисертації відповідає визначеним завданням і надає можливість адекватно забезпечити їх розв'язання у трьох розділах дисертації.

У вступі надано відомості про актуальність і стан дослідження означеної проблеми, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, презентовано методологічну базу, визначено наукову новизну, теоретичну і практичну значущість, подано дані про апробацію отриманих результатів та надано відомості про їхнє впровадження.

У першому розділі дисертаційного дослідження «Теоретичні аспекти проблеми вивчення соціально-психологічних чинників адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей» дисертанткою наведено характеристику адиктивної поведінки як багатовекторного соціально-психологічного феномену; проведено аналіз особливостей підліткового віку, що сприяють проявам адиктивної поведінки у неповнолітніх з неповних сімей; розкрито соціально-психологічні детермінанти адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей.

Глибокий теоретико-методологічний аналіз проблеми дослідження, проведений дослідницею, показав, що адиктивна поведінка, як інтегральне поняття, відображає різні прояви соціального, психологічного чи комплексного неблагополуччя особистості, яке полягає у дегармонізації її взаємодії з собою, соціумом, близьким оточенням, незалежно від джерела, природи й ступеня прояву. Дисертантка слушно підкреслює, що така поведінка більшою мірою притаманна неповнолітнім, оскільки криза перехідного періоду характеризується зниженням адаптаційних можливостей, за яких виникають пускові психологічні механізми (конфлікти мотиваційної сфери, емоційно-вольові порушення тощо), які деформують суб'єктні стосунки і породжують внутрішні і зовнішні труднощі.

Слід погодитися з авторкою, що несприятливі сімейно-побутові відносини, недоліки сімейного виховання та дитячо-батьківської взаємодії не сприяють створенню необхідних умов для становлення і гармонійного розвитку особистості неповнолітньої дитини, що набуває свого загострення у підлітковому віці і може призводити до формування адиктивної поведінки. Саме тому, як наголошує дисертантка, особливої уваги потребують неповнолітні, виховання яких проходить у змінених умовах життєдіяльності, в першу чергу у неповній сім'ї, члени якої тривалий час із різних причин проживають окремо. Якщо вплив таких змін перевищує наявні адаптаційні можливості неповнолітньої дитини, то процес її соціалізації спотворюється та виникають передумови для формування адиктивної поведінки.

Огляд наукової літератури виявляє обізнаність дисертантки з проблемою дослідження.

У другому розділі «Емпіричне дослідження соціально-психологічних чинників адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей» Чалою Т.І. наведено обґрунтування методик емпіричного дослідження, соціально-психологічну характеристику вибірки та процедури дослідження; надано

психологічний та статистичний аналіз результатів констатувального етапу дослідження.

Чалою Т.І. визначено рівні схильності до адиктивної поведінки у неповнолітніх з неповних сімей відповідно до їх різновиду. У неповнолітніх з неповних сімей з середнім і високим рівнями схильності до адиктивної поведінки дисертанткою встановлена виражена спрямованість установок на самоствердження і свободу від соціальних обмежень, а також прагнення до отримання задоволення і домінування власних інтересів. Їм властиве також прагнення до вільного дозвілля, що приносить задоволення, та уявлення про можливість досягнення бажаного результату при свободі від соціальних обмежень і заборон. Найбільша кількість таких неповнолітніх переважала у соціально неблагополучних неповних сім'ях. У неповнолітніх з неповних сімей з низьким рівнем схильності до адиктивної поведінки авторкою виявлено наявність більшої впевненості у своїх вчинках, осмислення життєвих цілей та життєвих уявлень, здатності до досягнення поставлених цілей та орієнтації на соціальні норми. Їм властива домінуюча спрямованість соціально-психологічних установок на особисту ефективність і значущість при дотриманні соціальних норм, що також пояснює наявність у них низького рівня схильності до адиктивної поведінки.

Чалою Т.І. запропоновано структурну модель диференціації соціально-психологічних чинників адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей та проведено її операціоналізацію. За результатами емпіричного дослідження дисертанткою виокремлено і систематизовано внутрішні соціально-психологічні чинники адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей (на особистісному рівні: зниження моральної самосвідомості за когнітивною, емоційно-ціннісною та поведінковою складовими; разузгодження в системі ціннісних орієнтацій; спотворення соціально-психологічних установок у мотиваційно-потребнісній сфері; зниження вольового контролю емоцій, моральної самооцінки; невизначена моральна

позиція або неморальна позиція; наявність внутрішньоособистісних проблем (виражений внутрішній дискомфорт, негативне самоствалення) та проблем, пов'язаних зі здоров'ям та управлінням часом; схильність до саморуйнівної поведінки; на міжособистісному рівні: низький рівень соціальної ідентичності та соціально-психологічної адаптації, соціальне дистанціювання; дисбаланс провідних компонентів соціалізованості; обмеженість чи відсутність конструктивного досвіду соціальної взаємодії; несприятливий соціальний статус у групі та схильність до протистояння нормам і правилам) та зовнішні соціально-психологічні чинники такої поведінки (несприятливий психологічний клімат сім'ї, напруженість між її членами; негативні питні традиції сім'ї, позитивне ставлення до алкогольних, тютюнових виробів та ін.; перевага емоційної дистанції у дитячо-батьківських відносинах, натомість прийняттю та емпатії; специфіка спілкування і взаємодії з перевагою конфліктності, замість співпраці, спільного прийняття рішень; дефіцит спілкування з членами сім'ї, їх підтримки та захисту; авторитарність; невиправдана вимогливість, натомість обізнаності про справи і інтереси дитини, зі специфікою заохочень і покарань; несприятливі, негармонійні стилі сімейного виховання з домінуванням гіперпротекції, емоційного відкидання, жорстокого поводження, гіпопротекції, у поєднанні з непослідовністю стилю виховання, незадоволеністю потреб дитини).

У третьому розділі «Соціально-психологічні засади профілактики та корекції адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей в умовах сучасного соціуму» дослідницею розкрито зміст, завдання та принципи побудови комплексної програми психопрофілактики та соціально-психологічної корекції адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей в умовах сучасного соціуму; наведено психологічний та статистичний аналіз формувального етапу дослідження.

До програмних заходів формувального етапу дослідження були залучені неповнолітні з високим рівнем схильності до адиктивної поведінки з соціально неблагополучних неповних сімей.

Розроблена Чалою Т.І. комплексна програма, спрямовувалася на розвиток адаптивних можливостей учасників (розвиток здатності до розуміння людей та соціальних ситуацій, позитивної Я-концепції, рефлексивних навичок); розвиток їх соціальної компетентності (формування адекватної моральної самооцінки, узгодженої з рівнем домагань; навичок володіння емоційним станом, зняття емоційної напруженості, управління засобами спілкування, конструктивної взаємодії у різних життєвих ситуаціях); зміну ціннісної картини світу. Зазначимо, що програма була практико-орієнтованою та блочно-модульною за своєю структурою (блок особистісного розвитку, блок роботи з сім'єю та блок організації дозвілля).

Паралельно з заняттями для неповнолітніх учасників проводилися заняття для батьків, спрямовані на розвиток умінь та здібностей надання допомоги їх дітям у формуванні навичок, що підвищують рівень їхньої соціалізованості та сприяють психопрофілактиці та подоланню проявів адикцій у їх поведінці. Для батьків ефективними були заняття за модулем «Я і моя дитина. Як краще порозумітися». Мета такої взаємодії з батьками — ухвалення ними відповідальності за процес виховання своєї неповнолітньої дитини. Авторка наголошує, що такий соціально-психологічний супровід неповних сімей у межах розробленої програми мав комплексний характер і будувався за принципом «йти від інтересів дитини».

Авторкою переконливо доведено, що впровадження запропонованої програми сприяло зниженню проявів адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей через формування адекватної самооцінки, підвищення їх емоційної стійкості, самоконтролю та саморегуляції поведінки; через позитивні зміни моральної позиції та удосконалення моральних якостей, через зниження показників внутрішнього дискомфорту, зменшення кількості

агресивно-захисних реакцій та налагодження міжособистісної взаємодії загалом. Крім того, зафіксоване вірогідне зменшення напруженості та конфліктності між членами сім'ї зі зниженням тривожності та почуття неповноцінності і ворожості у сімейній ситуації, а також зниження прояву дезадаптивних форм батьківського ставлення, що призвело до зменшення імпульсивних реакцій, адекватного прояву емоцій у відповідності до соціальних норм та вимог.

Висновки до кожного розділу та підсумкові висновки логічно узагальнюють результати проведеного теоретико-емпіричного дослідження, відповідають поставленим меті та завданням роботи.

Рівень аналізу досліджуваної проблеми, глибина теоретичних узагальнень, логіка та послідовність викладеного матеріалу свідчать про високий науково-теоретичний рівень авторки дисертаційної роботи та наскрізне проникнення у досліджувану проблему. Робота не містить академічного плагіату, фабрикації та фальсифікації.

Аналізуючи зміст дисертаційного дослідження, слід звернути увагу й на значний особистий внесок дослідниці, який свідчить про широке науково-дослідне поле апробації, реалізацію та обробку експериментальних даних здійснених самостійно з наступним обговоренням і висвітленням у 17 публікаціях авторки, з яких 1 розділ колективної монографії, 6 статей у наукових фахових виданнях із психології (з них 5 статей – у наукометричних виданнях, 1 з яких проіндексована у наукометричній базі Web of Science Core Collection), 10 публікацій – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та інших виданнях.

Отже, на підставі аналізу тексту дисертаційної роботи, автореферату та публікацій, можна констатувати досягнення авторкою загальної мети дослідження, реалізацію поставлених нею завдань.

Водночас, високо оцінюючи рівень проведеного теоретико-емпіричного дослідження, вважаємо за необхідне висловити деякі побажання і зауваження.

1. У першому розділі дисертаційного дослідження авторка проводить ґрунтовний теоретико-методологічний аналіз наукових підходів до проблеми вивчення адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей. Слушно вказує на існування низки провідних методологічних принципів щодо вивчення соціально-психологічних чинників такої поведінки. Проте, поглиблене розкриття цих методологічних конструктів та їх аналіз у тексті роботи відсутні.

2. У дисертації використано значну кількість методик емпіричного дослідження. Тому потребує додаткового роз'яснення, що визначало логіку та етапи проведення емпіричного дослідження і чим було зумовлене використання у ньому такої великої кількості методик.

3. У роботі запропонована комплексна програма психопрофілактики та соціально-психологічної корекції адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей в умовах сучасного соціуму, що спрямована, зокрема, на оптимізацію процесу формування системи цінностей неповнолітніх з таких сімей, яка безумовно має практичне значення. Але, на наш погляд, при впровадженні програми слід було б зробити більший наголос на інтеріоризації неповнолітніми саме суспільно-значущих цінностей, адже акцент на таких цінностях є найбільш актуальним у контексті подій, які наразі відбуваються у країні.

4. При наведенні результатів ефективності комплексної програми психопрофілактики та соціально-психологічної корекції адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей авторка подає узагальнені дані щодо дієвості такої програми. При цьому у формуальному експерименті приймали участь неповнолітні з різними формами адикцій. Хотілося б

почути, як зазначена програма вплинула, зокрема, на учасників з Інтернет-залежністю та членів їх сімей.

Втім наявні у роботі недоліки принципово не знижують якості дисертаційного дослідження, яке є актуальним, завершеним, самостійним науковим дослідженням. Автореферат дисертації адекватно та повно відображає результати дисертаційного дослідження; написаний і оформлений із дотриманням усіх вимог.

Отже, представлена до захисту кандидатська дисертація «Соціально-психологічні чинники адиктивної поведінки неповнолітніх з неповних сімей» є самостійним, завершеним, актуальним дослідженням, яке відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів» із змінами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року та вимогам МОН України, що висуваються до підготовки кандидатської дисертації, а Чала Тетяна Іванівна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології та соціальної роботи

Комунального закладу вищої освіти

«Хортицька національна
навчально-реабілітаційна академія»

Запорізької обласної ради

Віталій БОЧЕЛЮК

Тимчасово виконувач
обов'язків ректора
Хортицької національної академії

Наталія ГОРДИЧКО